

Halina Pelcowa

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

ORCID: 0000-0002-1380-4943

e-mail: halina.pelc@mail.umcs.pl

SOCJOLINGWISTYKA A DIALEKTOLOGIA – PRZESZŁOŚĆ I WSPÓŁCZESNOŚĆ

SOCIOLINGUISTICS AND DIALECTOLOGY – TRADITION AND CONTEMPORARY TIMES

Abstract: W artykule zostały przedstawione powiązania socjolingwistyki i dialektologii, w tym elementy zbliżenia i wzajemnego przenikania się w warunkach przemian cywilizacyjno-technologicznych. Obie dyscypliny łączy badanie języka mówionego mieszkańców wsi oraz sposób określenia wzajemnych relacji społecznych i mentalnościowych na granicy przeszłości i współczesności. Dla badań dialektologicznych szczególnie ważny jest zasięg geograficzny i przekaz kulturowy, dla badań socjolingwistycznych społeczne determinanty zachowań językowych, ale w obu przypadkach należy uwzględnić jeden i drugi aspekt. Włączenie metod socjolingwistycznych do dialektologii, a dialektologicznych do socjolingwistyki pozwala na nakreślenie kompleksowego obrazu współczesnej rzeczywistości wiejskiej oraz wyjaśnienie kontekstów społecznych, kulturowych i obyczajowych. Rozważania teoretyczne zostały zilustrowane przykładami wypowiedzi mieszkańców wsi regionu lubelskiego z lat 1990–2023.

Słowa kluczowe: socjolingwistyka, dialektologia, wieś, zmiany

Abstract: The article presents the connections between sociolinguistics and dialectology, including elements of rapprochement and mutual interpenetration in the conditions of civilization and technological changes. Both disciplines share the study of the spoken language of rural inhabitants and the way of defining mutual social and mental relations on the border between the past and the present. For dialectological research, the geographical scope and cultural transmission are particularly important, for sociolinguistic research, the social determinants of linguistic behaviour, but in both cases both aspects should be taken into account. Including sociolinguistic methods in dialectology, and dialectological methods in sociolinguistics, makes it possible to draw a comprehensive picture of contemporary rural reality and explain social, cultural and moral contexts. Theoretical considerations are illustrated with examples of statements made by inhabitants of villages in the Lublin region from 1990–2023.

Keywords: sociolinguistics, dialectology, village, changes

Zmieniająca się rzeczywistość wiejska oraz przeobrażenia w sposobie porozumiewania się mieszkańców wsi powodują, że wzajemne relacje różnych odmian języka są uwarunkowane nie tylko nierównorządnością funkcjonalną i społeczną, lecz również czynnikami społeczno-ekonomicznymi. Podłoża współczesnych przemian należy poszukiwać zarówno w nowym zewnętrznym obrazie wsi (wielozawodowość mieszkańców, zmiana statusu zawodu rolnika, gospodarstwa agroturystyczne), jak i w świadomości mieszkańców dostosowujących swoje zachowania językowe do określonej sytuacji aktu mowy, powodowanej wpływem środków masowego przekazu, komercjalizacją odmiany gwarowej, ale też odradzaniem się zainteresowania gwarą jako wykładnikiem „małej ojczyzny”.

Przemiany społeczno-cywilizacyjne nie tylko zmieniają sposób porozumiewania się, ale też wymuszają modyfikację metod gromadzenia, weryfikowania i opracowania materiału językowego, a tym samym stawiają nowe zadania zarówno przed socjolingwistyką, jak i przed dialektologią, gdyż obie dyscypliny w równej mierze wpisują się w tempo i specyfikę przemian.

Wzajemny stosunek socjolingwistyki i dialektologii jako dwóch dyscyplin czy metod językoznawczych bywa różnie ujmowany. Jeżeli przyjmiemy, że socjolingwistyka bada wpływ czynników społecznych na ewolucję i kształtowanie się poszczególnych elementów językowych, w tym „rolę języka w społeczeństwie oraz związki między faktami językowymi a zjawiskami społecznymi, zwłaszcza między zmianami językowymi i odmianami języka a zmianami socjalnymi i grupami społecznymi” (EJP, 1991, s. 323–324), to pogranicze między obiema dyscyplinami będzie w zasadzie szerokie, ale z dużą ilością elementów wspólnych. Obie dyscypliny łączy badanie języka mówionego mieszkańców wsi i sposób określenia wzajemnych relacji społecznych i mentalnościowych na granicy przeszłości i współczesności w aspekcie geograficznym – dialektologia, społecznym – socjolingwistyka. Dla badań dialektologicznych szczególnie ważny jest zasięg geograficzny i przekaz kulturowy, dla socjolingwistyki – uwarunkowania społeczne zachowań językowych, jednak w obu przypadkach należy uwzględnić jeden i drugi aspekt.

Dialektologia w ujęciu tradycyjnym „zajmuje się opisem zróżnicowań mowy ludowej danego terytorium etnicznego oraz badaniem przyczyn i procesów, które do tego zróżnicowania doprowadziły” (Dejna, 1981, s. 8). Obraz ten nie przystaje jednak w pełni do współczesnych realiów, gdyż dialektologia bada dziś bardziej sytuację językową współczesnej wsi niż opisuje system gwarowy, który już w zasadzie został przebadany, a wymierne i obszerne efekty stosowania przyjętych dotychczas założeń metodologicznych pokazują atlasy, słowniki i monografie gwarowe oraz liczne artykuły i rozprawy (m.in. MAGP; MSGP; SGiKK; SGM; SGP PAN; SGŚ; Cygan, 2018; Kąs, 2011; 2015–2019; Pelcowa, 2012–2023) – por. też bibliografię dialektologii polskiej (Strutyński, (red.), 1981; 1986; 1990; Kwaśnicka-Janowicz, Piechnik, Strutyński, 2021). Współczesne badania gwarowe są wieloaspektowe, a obszar zainteresowań dialektologów jest ciągle poszerzany

i wzbogacany, m.in. o analizę obrazu funkcjonowania gwary w zmieniającej się wiejskiej rzeczywistości społecznej, z opozycją dawny – współczesny i swój – obcy czy wykorzystanie czasu i przestrzeni jako wykładników stabilności i zachowawczości w języku, świadectwa przeszłości oraz znamion współczesności i mierników przemian.

Dialektologia odeszła znacznie od pierwotnych założeń, aspekt geograficzny nie odgrywa już decydującej roli, a skupienie się wyłącznie na wiejskości, z *mową mieszkańców wsi, mową wsi, językiem mieszkańców wsi, językiem wsi, językiem polskiej wsi, językiem mówionym mieszkańców wsi, polszczyzną wsi, mówieniem po wiejsku, kodem mieszanym*, zbliża dialektologię do socjolingwistyki (por. Cygan, 2002, s. 83–92; 2011; Habrajska, 1998, s. 55–61; Kaś, 1994; 2001, s. 191–200; Kaś, Kurek, 2001, s. 440–459; Kucharzyk, 2002, s. 277–286; Kurek, 1987, s. 63–69; 1990; 1995; 2006, s. 53–57; Ożóg, 2001; Pelcowa, 2000, s. 91–104; 2004, s. 163–177; 2013b, s. 373–397; 2019, s. 307–314; Rak, 2023, s. 5–15; Sierociuk, 1999, s. 131–139; 2007b, s. 527–534; Sikora, 2010a; 2017, s. 157–167; Wyderka, 2011, s. 71–85; 2014, s. 13–21; Zagórski, 1991)

Czy w obecnej sytuacji społecznej, cywilizacyjnej i kulturowej nie nadszedł jednak czas uświadomienia sobie konieczności objęcia postępowaniem badawczym nowej struktury komunikacyjnej? oraz czy „dialektologia powinna się zainteresować językiem społeczności o diametralnie różnej od dotychczasowej charakterystyce językowo-kulturalnej?” – pytał w 2007 roku Jerzy Sierociuk, pisząc, iż „musimy sobie zdać sprawę, że nie będzie to już tradycyjna gwara, lecz język mieszkańców nowych obszarów wiejskich” (Sierociuk, 2007a, s. 330). A to już jest zadanie dla socjolingwistyki, która bada kontekst społeczny oraz wariantywność uwarunkowaną sytuacyjnie i determinowaną cechami socjalno-biologicznymi, a także sytuację komunikacyjną i typ kontaktu językowego z określonym typem relacji między rozmówcami.

Socjolingwistyka i dialektologia są najczęściej ujmowane jako samodzielne i równoprawne dziedziny lingwistyki (Lubaś, 1979, s. 11–27; 1996, s. 41–46; Dunaj, 1986, s. 15–23; Grabias, 2001; Handke, 1986, s. 37–46; Kamińska, 1986, s. 47–53; Kaniuka, 1972, s. 179–190; Skudrzyk, Warchała, 2020, s. 23–41). Maciej Rak wskazuje, że różni je „historia badań, a łączą przedmiot badań (język w akcie komunikacyjnym i jego zmienność płciowa oraz pokoleniowa) i coraz częściej metody. W obliczu zmian językowo-kulturowych i społecznych na polskiej wsi dialektologia staje się subdyscypliną szeroko pojętej socjolingwistyki” (Rak, 2023, s. 12). Takie ujęcie spotykamy już wcześniej w badaniach z zakresu językoznawstwa ogólnego (por. Weinsberg, 1983, s. 58; Zabrodzki, 1972).

Ponadto uczeni wskazują na socjolingwistyczną metodę opisu języka w dialektologii (por. Lubaś, 1996, s. 41; Greń, 2012, s. 35–46; Kucharzyk, 2003, s. 117–125; 2012, s. 67–76; Kurek, 1990; 1995; 1996, s. 169–173; 2010, s. 71–79; Lebda, 1990, s. 143–153; Pelcowa, 2002, s. 383–392; Sierociuk, 1991, s. 129–141; 2007a,

s. 325–336; Wyderka, 2011, s. 75; 2014, s. 13–21). Jak pisze Halina Kurek, „Badania dialektologiczne o charakterze socjolingwistycznym należą do szczególnie trudnych. Wynika to nie tylko z konieczności analizy dużego i zazwyczaj bardzo zróżnicowanego materiału badawczego, ale przede wszystkim z faktu, że zdobywanie danych mogących być podstawą analizy, a co za tym idzie, prawidłowych wniosków, jest niezmiernie czasochłonne i skomplikowane” (Kurek, 1996, s. 169).

Bogusław Wyderka (2014, s. 13–21), pisząc o pogłębionej interpretacji takich m.in. zagadnień, jak: mechanizmy dyferencjacji, miejsce nowych kodów w dialekcie języka narodowego, kształtowanie się uzualnych zachowań językowych, wskazuje na nowe możliwości metodologiczne płynące z mariażu dialektologii z socjolingwistyką. Autor stwierdza, że „socjolingwistyka wchłonęła współczesną dialektologię, przynajmniej w aspekcie metodologicznym [...], i stworzyła w zasadzie socjodialektologię” (Wyderka, 2014, s. 13).

Otwartość metodologiczna socjolingwistyki i dialektologii, a w związku z tym łatwość przyswajania różnych teorii i metod, pozwala na nowe możliwości interpretacyjne, ale jednocześnie powoduje, że tradycyjne metody opisu są łączone z nowym spojrzeniem na obraz zmian zachodzących współcześnie i na zachowania językowe różnych pokoleń mieszkańców wsi i miast. Zmieniają się formy prezentacji i metody opisu materiału, co przekłada się na rozszerzenie i wzbogacenie obiektu zainteresowania o nowe elementy wymuszone przez przemiany nie tylko wewnątrzjęzykowe, ale też społeczne, cywilizacyjne, technologiczne, ekonomiczne, kulturowe, mentalnościowe, z uwzględnieniem faktu zaniku tradycyjnych sposobów porozumiewania się, kurczeniem się zasięgów geograficznych zjawisk językowych i kulturowych, przechodzeniem do biernego zasobu czy wreszcie trwaniem jedynie w pamięci mówiących. I o ile pod względem metodologicznym dialektologia nie wpłynęła znacząco na socjolingwistykę, o tyle metody socjolingwistyczne znalazły szerokie zastosowanie w dialektologii.

Wdrażanie nowych metodologii i połączenie metod socjolingwistycznych i dialektologicznych pozwala na nowo spojrzeć na mowę mieszkańców wsi, z wykorzystaniem perspektywy zmian zachodzących w ostatnich dziesięcioleciach. Pozwala też zrozumieć mechanizmy rządzące zachowaniem językowym mieszkańców przez umiejętne powiązanie wyników dotychczasowych badań z tym, co wchodzi na wieś wraz z cywilizacją i nowoczesną techniką, z nowym wymiarem kultury często zuniformizowanej, ale już wpisanej we współczesną rzeczywistość i zaakceptowanej. Owocuje to wszechstronnym przedstawieniem obrazu zmieniającej się rzeczywistości, z uwzględnieniem aspektu kulturowego i obyczajowego oraz reprezentacją wszystkich płaszczyzn języka i wszystkich użytkowników polszczyzny wiejskiej.

Szczególnie ważne są wypowiedzi stanowiące typ przekazu kulturowego, które odsłaniają mechanizmy zachowań językowych i pozwalają na połączenie metod socjolingwistycznego i dialektologicznego opisu zjawisk, z włączeniem aspektu

pragmatycznego oraz z rozszerzeniem tła ogólnokulturowego (Ożóg, 2007, s. 219). Metoda dialektologicznego opisu dobrze sprawdza się w badaniach socjolingwistycznych, gdy analizujemy nie tylko nazwę, lecz również motywację jej użycia i mechanizmy nazwotwórcze. Poprzez przywołanie obrazu cech językowych pokazujemy sposób różnicowania i interpretowania faktów kulturowych, społecznych, obyczajowych w zależności od sytuacji aktu mowy, typu rozmówcy i perspektywy, z której dany fakt jest analizowany, a także rodzaju wypowiedzi, np. innego klucza potrzebują opowieści z życia wsi dawnej, prac polowych, potraw i sposobów ich przyrządzania, a innego przeżycia wojenne czy dawne i współczesne zwyczaje, obyczaje, obrzędy, wierzenia.

Istotny w badaniach socjolingwistycznych czynnik pokoleniowy ma przede wszystkim wymiar czasu i wyraźnie łączy się z sytuacyjnym, który rozwija się w czasie i przestrzeni (Grochola-Szczepanek, 2012; Kurek, 2012, s. 85–92; Pelcowa, 2006, s. 139–153; 2012a, s. 183–194). Obu aspektów, sytuacyjności i pokoleniowości, nie da się jednak wyraźnie rozdzielić, a ich wzajemnych relacji nie można rozpatrywać w oderwaniu od przemian kulturowych i cywilizacyjnych. Przywołajmy tu przykładowo trzy wypowiedzi, wydobywając aspekt dialektologiczny i socjolingwistyczny zamknięty perspektywą czasową.

I. *No, żniwa jak już zaczęło się zboże dojrzewać. A do żniw, no to zaczynało się przeważnie od żyta, bo żyto najszybciej dojrzewało, bo to się na zime siało to żyto. Ale też gospodarz zaczynał od znaku krzyża świętego, stawiał, zdejmiał czapkę i wszyscy żniwiarze za nim, i wtedy właśnie zaczynały się żniwa, albo koso, albo ręcznie sierpem. Były takie sierpy zaokrąglone w kształcie księżyca, no, i sierpami się różniło. No, i przeważnie kosy i sierpy, no i snopki się wiązało, stawiało się takie dziesiątki. No, u nas to dziesiątki stawiali dziesięć snopków i na wierzch tako czapkę, żeby jak deszcz padał, żeby one te kłosy nie zamokły, a później stopniowo jęczmień dojrzewał, pszenica, pszenica przeważnie, owies, pszenica przeważnie na końcu później dojrzewa, no i co, później jak już dojrzało, to w innych miejscowościach podobno stawiali piętnaście chyba tych snopków albo jeszcze większe, ale tutaj w naszej miejscowości to przeważnie dziesiątki. [...] To była ciężka praca, to nie tak jak teraz kombajnem, i nieraz trzeba było te snopki rozwiązywać, bo były inne lata, strasznie deszczowe i rosło zboże* (Rejowiec Fabryczny, powiat chełmski, województwo lubelskie, kobieta urodzona w 1924 roku, tekst zapisany w 2007)¹.

II. *Jak mama mi opowiadała to wszystkie zboża, pola, to żeli to zboże sierpami. To kiedyś wszystko zboże na wszystkich polach tym sierpem trzeba było po garstce wyjąć. Jaka to była ciężka praca. Później dopiero za jakiś czas nastały kosy, trzeba było kosić, podbierać, wiązać. I później znów po jakimś czasie nastały kosiarki,*

¹ Wypowiedzi mieszkańców regionu lubelskiego zebrane w latach 1990–2023, przywołane w tym miejscu i w dalszej części artykułu, zostały zapisane ortograficznie, ale z uwzględnieniem właściwości językowych fonetycznych, morfologicznych, składniowych i leksykalnych charakterystycznych dla Lubelszczyzny.

końmi sie jechało kosiło, snopki sie wiązało, dziesiątki stawiało. Z każdym rokiem były i so już teraz udoskonalenia. Bo już później snopowiażki, które same kosiły, rzucały snopki. A teraz już jest bardzo dobrze, bo koszo kombajny (Błonie, powiat zamojski, województwo lubelskie, kobieta urodzona w 1939 roku, tekst zapisany w 2006).

III. *O żniwach to moge powiedzieć tyle, że to przeważnie w sobote kombajnuję, czyli kosim, kosimy wszystko zboże. A co tam kiedyś było, to po co komu, teraz już nikt koso nie kosi, to było i nie ma już, to po co o tym mówić* (Kawęczyn, powiat zamojski, województwo lubelskie, mężczyzna urodzony w 1974 roku, tekst zapisany w 2012).

Zarysowana w przywołanych wypowiedziach perspektywa czasowa to przeszłość i współczesność wpisująca się zarówno w badania dialektologiczne, jak i socjolingwistyczne, z odwołaniem do prac polowych bogatą gamą nazw z zakresu rolnictwa i towarzyszących im czynności i zachowań, wspomaganych wartościowaniem i kwalifikatorami temporalnymi (*to była ciężka praca; jak mama mi opowiadała; teraz jest bardzo dobrze; co tam kiedyś było, to po co komu; to było i nie ma już; po co o tym mówić*), z jednej strony oceniającymi, z drugiej pokazującymi wyraźne następstwo zdarzeń wpisanych w tradycję i układających się w ciąg od przeszłości do teraźniejszości.

Należy przy tym pamiętać, że zmiany językowe zachodzące we współczesnej polskiej wsi są ściśle połączone z przemianami kulturowymi i społeczno-cywilizacyjnymi, co prowadzi do dezintegracji i stopniowego zanikania gwary oraz odchodzenia od tradycyjnego modelu życia i pracy na roli. Zarówno kod językowy, jak i kulturowy zmienia się w zależności od uwarunkowań na płaszczyźnie synchronicznej (sytuacja aktu mowy, role społeczne, typ i rodzaj rozmówcy, miejsce rozmowy, temat rozmowy) i na płaszczyźnie diachronicznej (zmiany ról życiowych i społecznych, wpływ przemian cywilizacyjno-kulturowych). W tej sytuacji włączenie metod socjolingwistycznych do dialektologii, a dialektologicznych do socjolingwistyki, daje nowe możliwości nakreślenia wszechstronnego obrazu danego zjawiska, wyjaśniania jego kontekstów, oraz wskazania nie tylko różnorodności uwarunkowań kulturowych i obyczajowych, lecz także cywilizacyjnych i społecznych. Wspólne pole badawcze można jeszcze rozszerzyć, np. włączając do rozważań badanie stopnia pokrewieństwa i rozbieżności nie tylko samych faktów językowych, ale też mechanizmów ich funkcjonowania w zachowaniu językowym zarówno użytkowników gwary i kultury ludowej, jak i polszczyzny potocznej.

W pełni zgadzam się z postulowanym przez Macieja Raka (2023, s. 5–15) regresem dialektologii, który przekłada się na jej nowy wymiar, z koniecznością zastosowania innej metodologii badawczej. Z tym korespondują nowe wyzwania, uwzględniające m.in. dialektologię kulturową, tekstologię dialektologiczną, dialektologię socjologizującą i historię mówioną. Istotną rolę odgrywa też badanie pokoleniowej świadomości językowej, rozumianej jako znajomość gwary i jej

ocena, oraz świadomości komunikacyjnej z umiejętnością zastosowania i wykorzystania gwar w nowym technologicznie i obyczajowo świecie. Powinniśmy pójść w stronę pragmatyki i antropologii kulturowej rozwijanej w ośrodku krakowskim Uniwersytetu Jagiellońskiego (m.in. prace Haliny Kurek, Anny Piechnik, Tomasza Jelonka, Ilony Kulak) i badać mechanizmy zachowań językowych, w tym relacje między językiem a kulturą oraz domeną obyczajową i obrzędową. Warto porównać różne światy nie tylko pod kątem przeszłość – współczesność, ale też wejść w sferę mentalnościową i aksjologiczną.

Łącząc metody socjolingwistyczne i dialektologiczne, musimy jednak zastanowić się, czy mamy do czynienia z jedną, czy z dwiema dyscyplinami, mającymi wspólne czy zupełnie różne metodologie, podobny czy różny materiał badawczy i kreowany na jego bazie obraz świata. Pod uwagę należy wziąć zarówno to, co zostało z dawnych lat, co weszło nowego w języku i kulturze, co jest przypominane i odtwarzane, ale też czy i jak zmienił się system wartości różnych pokoleń mieszkańców wsi oraz jak rozumieją nową rzeczywistość i nowe wyzwania cywilizacyjne.

W nowej socjolingwistycznej odsłonie jest też miejsce na działania kartograficzne z obrazami i mapami interaktywnymi, z wizualizacją faktów z rzeczywistości dawnej i współczesnej oraz pokazaniem nie tylko charakteru zmian, ale także ich kierunku i tendencji rosnącej lub opadającej. Można w ten sposób wizualnie przybliżyć różne światy, konceptualizowane w trzech wymiarach.

1. To, co już odchodzi bezpowrotnie

Dom drewniany pokryty strzechą nie występuje we współczesnej przestrzeni wiejskiej, ustępując miejsca nowym typom budowli, ale dawne nazwy: *chałupa*, *chata*, *dom*, *dom drewniany*, *dom drzewiany*, *drewniak*, *mieszkanie* (Pelcowa, 2012–2023, t. IV, s. 225–227, 237–238, 246, 327) przetrwały i odwołują się zarówno do dawnego domu (*dom drewniany*, *dom drzewiany*, *drewniak*), jak i domu ogólnie pojętego (*chałupa*, *chata*, *dom*, *mieszkanie*).

Z kolei ‘snop pokrywający kopkę snopków na polu’ jest przykładem dawnej przestrzeni wiejskiej zachowanym jedynie we wspomnieniach i w pamięci. Wieloznaczne nazwy tego desygnatu: *chochoł*, *czapka*, *dyrdoł*, *kołpak*, *koń*, *pies*, *pokrywka* (Pelcowa, 2012–2023, t. I, s. 74–75, 78–79, 88, 135, 137, 221, 237) obrazują istotny element dawnej przestrzeni wiejskiej, dzisiaj już zupełnie zapomniany i nieznany, z nazwami sygnalizującymi czynność okrywania i zabezpieczania, znanymi jedynie najstarszym mieszkańcom wsi. W tym wypadku zanikają nie tylko nazwy, ale zanika też desygnat.

2. To, co jeszcze zostało, ale jest nietrwałe i wkrótce odejdzie

Przykładem łączącym przeszłość i teraźniejszość jest ‘sopel lodu zwisający z dachu’, którego nazwy: *copel*, *copla*, *cycek*, *gil*, *gilza*, *glut*, *klucz*, *kluczka*, *lód*, *sapla*, *sopel*, *sopla*, *soplach*, *szpiczka*, *świeca*, *świeczka* (Pelcowa, 2012–2023, t. IV, s. 225–227, 237–238, 246, 327) określają segment przestrzeni zimowej

znany i identyfikowany współcześnie, ale z coraz trudniej przywoływaną gamą nazewniczą i znaczeniową, sprowadzającą się głównie do ogólnopolskiego *sopla*. Pozostałe nazwy notowane jeszcze w gwarach i lokalizowane regionalnie odchodzą w zapomnienie.

3. To, co zostało jako tradycja żywa, kultywowana, często odnowiona, a nawet wzmocniona, z wpisaniem na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego

‘Dywan kwietny układany na Boże Ciało’ to zjawisko kulturowe kultywowane dawniej w niektórych częściach Polski, obecnie rozszerzające swój zasięg i stające się elementem tradycji regionalnej na zupełnie nowych terenach, np.:

Dziewczynki w Boże Ciało sypio kwiatki i obrazy sie ubiera, brzożki stawia, taka tradycja nasza religijna z dziada pradziada jest. Tak jest i tak było kiedyś, ale teraz to jeszcze dywan z kwiatów sie uklada, a kiedyś tego u nas ni było (Zaporze, powiat zamojski, województwo lubelskie, tekst zapisany w roku 2023).

Innym zjawiskiem kulturowym są *brodacze* ‘przebierańcy, którzy w ostatnich trzech dniach grudnia w specjalnych strojach i z długimi brodami z lnianego włókna żegnają stary rok’. Co roku przypominają tradycję lokalną, kultywowaną i odnawianą, a tym samym stanowiącą składnik lokalnej kultury ludowej wszystkich mieszkańców Sławatycz, np.:

Każdy brodacze musi mieć na sobie stary kozuch, skórzano kolorowo maske i brode z lnianego włókna. No i kapelusze z robionych kwiatów z bibuły, a w butach słomy napchane. Nazwa brodacze pochodzi od bardzo długich bród z lnianego włókna, które symbolizowały długie życie, duże doświadczenie oraz bogactwo przeżyć (Sławatycze, powiat bialski, województwo lubelskie) – (Pelcowa, 2012–2023, t. X, s. 73).

Inne zjawisko kulturowe, *dunaje*, *dunajowanie* i *dunajnicy*, czyli ‘kołędowanie bożonarodzeniowe z życzeniami dla panny i śpiewaniem kołęd zalotnych’, przywołuje tradycję lokalną i regionalną obejmującą jedną gminę w powiecie biłgorajskim. Jest kultywowane i przypominane, a tym samym stanowi składnik lokalnej kultury ludowej wszystkich mieszkańców, np.:

Dunaj istnieje od wielu lat, ta tradycja śpiewania dunaja była zawsze u nas. Nawet trzy dunaje śpiewaliśmy w jednym domu, bo były trzy panny, starsza, średnia i młodziutka. Każdej trza było śpiewać, ale najstarszej śpiewało się czerwone jabłuszko, to wychodziła już w przyszłym roku za mąż. Wiedziało sie, której kiedy trzeba zaśpiewać, aby nie obrazić. Najstarszej śpiewaliśmy czerwone jabłuszko, później na dunaj Kasiu, rano po wodę, na dunaj, a najmłodszej to pod winem, a czym sie odkupisz nadobna Marysiu pod winem. Gospodarz z domu wynosił zapłatę, bo była tak zwana kobyła, to zbierała zapłatę (Łukowa, powiat biłgorajski, województwo lubelskie) – (Pelcowa, 2012–2023, t. X, s. 123).

Nieco inny charakter ma ‘święto związane z letnim przesileniem słońca – obrzęd w wigilię świętego Jana’. Nazwy: *dzień kupalny*, *Iwana kupajła*, *kumpaleczka*, *kupalnocka*, *kupała*, *noc świętojańska*, *sobótka*, *sobótki* odzwierciedlają dawny

zwyczaj sobótkowy, obecnie odnowiony i funkcjonujący jako wykładnik tradycji żywej, z wydobyciem zarówno funkcji zabawowej, jak i magiczno-symbolicznej (Pelcowa, 2012–2023, t. X, s. 130, 152, 196, 244, 371), np.:

No sobótki to takie rozpoczęcie lata. W dzień zbierali ziola różne, bo to wtedy najbardziej pomocne były, a już o tako troszku pociemniało, to palili my duże ognisko. U nas była taka mała rzeczka na wsi i nad to rzeczko sie zbierali wszyscy i siedzieli rozmawiali, śpiewali. A panienki to wianuszki puszczały na to rzeke po to, żeby zobaczyć, która za mąż pierwsza wyjdzie. Łoj, to tak ładnie wyglądało na tej wodzie, bo to w te wianuszki świeczke wkładali (Brzeźno, powiat chełmski, województwo lubelskie) – (Pelcowa, 2012–2023, t. X, s. 371).

Kupałnocka to była na świętego Jana, na łakach palili ogniska, skakali przyz ogień, śpiewali pieśni, tańcowali, bawili sie (Puchaczów, powiat łęczyński, województwo lubelskie) – (Pelcowa, 2012–2023, t. X, s. 196).

Połączenie socjolingwistyki z dialektologią odpowiada też na aspiracje niektórych grup do promowania własnego języka (już nie gwary, a języka). I odpowiedź na te wyzwania może być alternatywnie zaproponowany przez niemieckiego badacza Gerda Hentschela (2000, s. 32–50] w odniesieniu do śląszczyzny termin regiolekt, który mógłby być także wykorzystany w innych regionach. Może on pogodzić gwarę, język ogólny i język regionalny, a także spełniać takie same warunki i cieszyć się podobnymi prawami jak język regionalny zajmujący pozycję pośrednią między mową miejscową a językiem standardowym. Tak rozumiany regiolekt (por. Hentschel, 2000, s. 32–50; Karaś, 2024, s. 36–38; Wyderka, 2010, s. 285–292; 2014, s. 13–21) miałby zarówno cechy regionalne wyrosłe na bazie gwar, jak i właściwości języka ogólnopolskiego czy zjawisk ponadregionalnych, nieuświadamianych lub trudno usuwalnych, które nie mieszczą się w normie standardowej.

Przed dialektologią stoją dwojake zadania – z jednej strony opisać świat, którego już prawie nie ma, z drugiej umiejętnie połączyć „stare” i „nowe”, pozwalając, aby gwara – w obliczu globalizacji i jednocześnie rodzących się tendencji do zachowania różnorodności języków i kultur w Unii Europejskiej – nabrała nowego znaczenia jako istotny element nie tylko tradycji i kultury ludowej, przekazywanej z pokolenia na pokolenie, ale też tożsamości regionalnej, funkcjonując jako dokument epoki i tradycji, która odeszła, ale żyje jeszcze w pamięci osób starszych, jest świadectwem przeszłości i mówienia o niej. W tym zakresie pomocna okazuje się metodologia socjolingwistyczna z badaniem uwarunkowań społecznych zachowań językowych, odpowiadająca na potrzebę ocalenia od zapomnienia tego, co było, i co jeszcze pozostało, a ponadto odkrywania gwary na nowo, szczególnie przez ludzi młodych, którym należy uświadomić, że różnorodność językowa jest bogactwem i szansą dla regionu, a nie problemem, od którego należy jak najszybciej się uwolnić.

Wszyscy wiemy, że bardzo niewłaściwe jest wartościowanie ludzi na podstawie ich pochodzenia, rasy, płci czy kultury, ale wciąż jednak powszechny jest lingwi-

cyzm, czyli ocenianie ludzi na podstawie języka, jakiego używają. To przyczynia się do coraz szybszego zanikania gwarowych odmian języka. Na ten aspekt wskazał Peter Trudgill w czasie wykładu *Sociolinguistics and linguistic value-judgements* (*Socjolingwistyka a sądy wartościujące w językoznawstwie*) wygłoszonego z okazji Doktoratu Honoris Causa na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Uczony stwierdził, że „Linguists, and especially sociolinguists, are in a particularly strong position to appose linguisticism because, as experts on language and society, we have the knowledge and ability to engender positive attitudes towards dialects and linguistic diversity, and to counter this denigration, as well as the illogicality of describing some linguistic varieties as «wrong»” (Trudgill, 2023, s. 88)².

I jeszcze jeden aspekt. W ostatnich kilkunastu latach obserwujemy odradzanie się zainteresowania gwarą jako wykładnikiem „małej ojczyzny”, ale też traktowanie jej jako produktu rynkowego, a tym samym komercjalizację (por. Karaś, 2013, s. 207–218; 2015, s. 83–95; Kucharzyk, 2001, s. 98–103; Kurek, 2010, s. 71–79; Pelcowa, 2013a, s. 219–229; 2016, s. 5–14; Sikora, 2010b, s. 249–266; 2020). Zmienia się status gwary (por. Kucharzyk, 2012, s. 67–76; Pelcowa, 2012b, s. 5–14; 2016, s. 5–14; 2019, s. 307–314; Wyderka, 2014, s. 13–21), która z jednej strony staje się spoiwem lokalnego dziedzictwa, elementem tożsamości, a z drugiej w nowych kontekstach jest składnikiem komercji, z „gwarą na sprzedaż” jako produktem turystycznym i medialnym (por. Grochola-Szczepanek, 2017, s. 269–285; Sikora, 2010b, s. 249–266). Obserwujemy też zainteresowanie „historią mówioną”, co owocuje nowym spojrzeniem na gwary, przedstawianym przez pryzmat tego, co zachowała pamięć, ale też jako odbicie zachodzących zmian i ich odzwierciedlenie w zachowaniach językowych mieszkańców, z uwzględnieniem aspektu kulturowego i obyczajowego oraz reprezentacją wszystkich płaszczyzn języka i wszystkich użytkowników polszczyzny wiejskiej.

Rozwiązanie skrótów – słowniki

EJP – Urbańczyk, S. (red.) (1991). *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

MAGP – *Mały atlas gwar polskich*. (1957–1970), t. 1–13, opracowany pod kierunkiem K. Nitscha (t. 1–2), M. Karasia (t. 3–13). Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

MSGP – *Mały słownik gwar polskich*. (2010). Opracował zespół: R. Kucharzyk, A. Niezabitowska, J. Reichan, M. Tokarz, W. Wójcicka, J. Wronicz. Kraków: Wydawnictwo Lexis.

² Tłumaczenie na język polski: „Językoznawcy, a zwłaszcza socjolingwiści, mają szczególne kompetencje, by przeciwstawiać się lingwicyzmowi, ponieważ jako eksperci w sprawach języka i społeczeństwa posiadają zarówno wiedzę, jak i umiejętności, by zaszczerpić pozytywne postawy wobec dialektów i różnorodności językowej oraz przeciwdziałać tendencjom do ich umniejszania, a także by odrzucać niczym nieuzasadnione określanie niektórych odmian językowych mianem «niewłaściwych»” (Trudgill, 2023, s. 47).

- SGiKK – Sawaniewska-Mochowa, Z. (red.) (2017). *Słownik gwary i kultury Kujaw*, t. 1: A–H. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- SGM – Wronicz, J. (red.). (2016–2017). *Słownik gwar małopolskich*, t. 1–2. Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- SGP PAN – *Słownik gwar polskich*. (1977–2023). M. Karaś (*Źródła*, t. 1), J. Reichan (t. 2–9, z. 2), S. Urbańczyk (t. 2–5), J. Okoniowa (t. 6–9, z. 2), B. Grabka (t. 7–10), R. Kucharzyk (t. 9, z. 2 – t. 10). (red.). *Źródła*, t. 1–3. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, t. 4–10. Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- SGŚ – Wyderka, B. (red.). (2000–2020). *Słownik gwar śląskich*, t. 1–17. Opole: Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski.

Bibliografia

- Cygan, S. (2002). Mowa pokoleń w świadomości mieszkańców wsi Lasocin na Kielecczyźnie. W: S. Gala (red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki* (s. 83–92). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Cygan, S. (2011). *Przejawy świadomości językowej mieszkańców wsi końca XX wieku na przykładzie Lasocina na Kielecczyźnie*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego.
- Cygan, S. (2018). *Słownik gwary opoczyńskiej*. Opoczno: Muzeum Regionalne w Opocznie, Miejska Biblioteka Publiczna w Opocznie.
- Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialekalnych*. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dunaj, B. (1986). Dialektologia a socjolingwistyka. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica*, 12, 15–23.
- Grabias, S. (2001). *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Greń, Z. (2012). Parametry socjolingwistyczne w badaniach językowych na pograniczu. W: H. Kurek (red.), *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym* (s. 35–46). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Grochola-Szczepanek, H. (2012). *Język mieszkańców Spisza. Pleć jako czynnik różnicujący*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Grochola-Szczepanek, H. (2017). Turystyka w przestrzeni wiejskiej – nowy obraz wsi. Przykład gminy tatrzańskiej. W: D.K. Rembiszewska (red.), *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* (s. 269–285). Warszawa: Instytut Sławistyki PAN.
- Habrajska, G. (1998). Dialektologiczne metody we współczesnym językoznawstwie. W: S. Gala (red.), *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii* (s. 55–61). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Handke, K. (1986). Dialektologia i inne nauki. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica*, 12, 37–46.
- Hentschel, G. (2020). Regiolekt śląski i język polski wśród użytkowników śląskiego. *Język Polski*, C, z. 4, 32–50.
- Kamińska, M. (1986). Powiązania dialektologii z socjolingwistyką. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica*, 12, 47–53.
- Kaniuka, W. (1972). Tendencje rozwojowe współczesnej socjolingwistyki. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, XXX, 41–48.

- Karaś, H. (2013). Dialektologia a ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W: J. Adamowski, K. Smyk (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona* (s. 207–218). Lublin–Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Karaś, H. (2015). Zadania dialektologii w zakresie ochrony ginących gwar. W: J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś* (s. 83–95). Vol. 7. Wydawnictwo internetowe.
- Karaś, H. (2024). Ślůnsko godka język czy dialekt? O ślůszczyźnie i jej zawiłosciach. *Niedziela Ogólnopolska*, 20, 56–58.
- Kaś, J. (1994). *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kaś, J. (2001). Metodologia badań leksyki gwarowej w kontekście współczesnych przemian kulturowych i społecznych. W: J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś. I. Metodologia badań* (s. 191–200). Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Kaś, J. (2011). *Słownik gwary orawskiej*, wyd. 2, t. 1–2. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kaś, J. (2015–2019). *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. 1–12. Bukowina Tatrzańska – Nowy Targ – Nowy Sącz: Dom Ludowy Bukowina Tatrzańska, Małopolskie Centrum Kultury SOKÓŁ.
- Kaś, J., Kurek, H. (2001). Funkcjonowanie współczesnej polszczyzny. Język wsi. W: S. Gajda (red.), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski* (s. 440–459). Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej.
- Kucharzyk, R. (2001). Gwara w ocenie jej użytkowników. *Język Polski*, LXXXI, 98–103.
- Kucharzyk, R. (2002). Język wsi z perspektywy autochtonów. W: S. Gala (red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki* (s. 277–286). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Kucharzyk, R. (2003). Zmiany w gwarowym systemie leksykalnym w ujęciu socjolingwistycznym. Propozycje metodologiczne. W: H. Sędziak (red.), *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, cz. VII: *Obraz życia i kultury mieszkańców regionu utrwalaony w słownictwie gwarowym i regionalnym* (s. 117–125). Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- Kucharzyk, R. (2012). O potrzebie socjolingwistycznego badania zmian w słownictwie gwarowym. W: H. Kurek (red.), *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym* (s. 67–76). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kurek, H. (1987). Przelączanie kodu językowego, czyli socjologiczne aspekty wzajemnego oddziaływania języka literackiego i dialektów. *Język Polski*, LXVII, 63–69.
- Kurek, H. (1990). *Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kurek, H. (1995). *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne*. Kraków: Universitas.
- Kurek, H. (1996). Metodologia socjolingwistycznego badania fleksji gwarowej. W: B. Dunaj, J. Reichan (red.), *Studia dialektologiczne I* (s. 169–173). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Kurek, H. (2006). Zróźnicowanie polszczyzny wiejskiej a czynniki pozajęzykowe. W: J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś. 3. Wewnętrzne zróźnicowanie języka wsi* (s. 53–57). Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Kurek, H. (2010). Przemiany kulturowo-językowego wizerunku polskiej wsi w ostatnim półwieczu (na przykładzie gwar małopolskich). W: H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz (red.), *Studia dialektologiczne IV* (s. 71–79). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

- Kurek, H. (2012). Czynniki socjolingwistyczne a przemiany polszczyzny mówionej w ostatnim półwieczu. W: H. Kurek (red.), *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym* (s. 85–92). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kwaśnicka-Janowicz, A., Piechnik, A., Strutyński, J. (red.). (2021). *Bibliografia dialektologii polskiej (od roku 1986 do 1995 włącznie wraz z uzupełnieniami za lata poprzednie)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lebda, R. (1990). O socjolingwistyczną metodę w badaniach dialektologicznych (na przykładzie zapożyczeń niemieckich w gwarze Kobylorzy na Opolszczyźnie). *Studia Linguistica Polono-Slovaca*, 3, 143–153.
- Lubaś, W. (1979). Socjolingwistyka jako metoda badawcza. *Socjolingwistyka*, 2, 11–27.
- Lubaś, W. (1996). Teoretycznie i praktycznie o relacjach między dialektologią a socjolingwistyką. W: B. Dunaj, J. Reichan (red.), *Studia dialektologiczne I* (s. 41–46). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Ożóg, K. (2001). *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów: Wydawnictwo „Otwarty Rozdział”.
- Ożóg, K. (2007). Konteksty kulturowe współczesnej polszczyzny wsi. W: J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś 4. Konteksty dialektologii* (s. 213–220). Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pelcowa, H. (2000). Kompetencja językowa i kompetencja komunikacyjna mieszkańców wsi regionu lubelskiego. W: W. Książek-Bryłowa, H. Duda (red.), *Język Polski. Współczesność – Historia* (s. 91–104). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2002). Dialektologia wobec wyzwań XXI wieku. W: S. Gala (red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki* (s. 383–392). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Pelcowa, H. (2004). Gwara – drugi język mieszkańców wsi czy „gorsza” odmiana języka ogólnopolskiego. W: M. Wojtak, M. Rzeszutko (red.), *W kręgu wiernej mowy* (s. 163–177). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2006). Pokoleniowość i sytuacyjność – dwa istotne czynniki różnicowania się języka mieszkańców współczesnej wsi. W: J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś 3. Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi* (s. 139–153). Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pelcowa, H. (2012–2023). *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. 1: *Rolnictwo – Narzędzia rolnicze. Prace polowe. Zbiór i obróbka zbóż* (2012), t. 2: *Rolnictwo – Transport wiejski. Rośliny okopowe i paszowe. Gleby i rodzaje pól. Uprawa lnu i konopi. Zbiór siana* (2014), t. 3: *Świat zwierząt* (2015), t. 4: *Sad i ogród warzywny. Budownictwo i przestrzeń podwórza* (2016), t. 5: *Świat roślin* (2017), t. 6: *Pokarmy* (2019), t. 7: *Odzież i obuwie. Przędzenie lnu i tkanie płótna* (2020), t. 8: *Człowiek i rodzina. Higiena i choroby. Meble, sprzęty i prace domowe* (współautorki: I. Gumowska-Grochot, B. Skórska) (2020), t. 9: *Przestrzeń wsi. Ukształtowanie powierzchni. Życie społeczne i zawodowe* (2021), t. 10: *Obrzędowość i obyczajowość ludowa* (2022), t. 11: *Meteorologia i astronomia. Czas. Kolory* (2022), t. 12: *Czynności – Miary – Uczucia – Cechy i właściwości – Inne. Teksty gwarowe. Indeks hasel* (2023). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2012a). Społeczne uwarunkowania gwar ludowych. W: H. Kurek (red.), *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym* (s. 183–194). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Pelcowa, H. (2012b). Nowe wyzwania a tradycyjne metody badań dialektologicznych. *Poradnik Językowy*, 8, 5–14.
- Pelcowa, H. (2013a). Gwara jako nośnik lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulturowego. W: J. Adamowski, K. Smyk (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: Źródła – wartości – ochrona* (s. 219–229). Lublin–Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Pelcowa, H. (2013b). Dynamika zmian w polskich gwarach i dialektach w ostatnim 70-leciu. W: A. Małycka, A. Dunin-Dudkowska (red.), *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje* (s. 372–397). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2016). Gwara – dziedzictwo ciągle żywe czy już zapomniane? *Język Polski*, *XCVI*, 3, 5–14.
- Pelcowa, H. (2019). Zmiany językowe we współczesnej wsi (na wybranych przykładach z Lubelszczyzny). W: B. Grabka, R. Kucharzyk, A. Tyrpa (red.), *Studia dialektologiczne V* (s. 307–314). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rak, M. (2023). Dialektologia i socjolingwistyka – nowe ujęcie w nowych warunkach językowych Polski. *Język Polski*, *CIII*, 3, 5–15.
- Sierociuk, J. (1991). Z problematyki socjolingwistycznego badania gwar. *Socjolingwistyka*, *II*, 129–141.
- Sierociuk, J. (1999). Język wsi jako odbicie uwarunkowań lokalnych. *Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique*, *LV*, 131–139.
- Sierociuk, J. (2007a). Socjologiczny kontekst badań języka mieszkańców wsi. W: J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś 4. Konteksty dialektologii* (s. 325–336). Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Sierociuk, J. (2007b). Język mieszkańców wsi czy gwara? Problem nie tylko teoretyczny. *Prace Filologiczne*, *LIII*, 527–534.
- Sikora, K. (2010a). *Grzeczność językowa wsi. Część I. System adresatywny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sikora, K. (2010b). Gwara na usługach mediów. W: R. Przybylska, J. Kaś, K. Sikora (red.), *Symbolae grammaticae in honorem Boguslai Dunaj* (s. 249–266). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sikora, K. (2017). *Zagadnienie trwałości gwarowego słownictwa w języku młodych mieszkańców wsi (na przykładzie kilku gwar południowej Małopolski)*. W: D.K. Rembiszewska (red.), *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* (s. 157–167). Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Sikora, K. (2020). *Życzenie w gwarze i kulturze wsi*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Skudrzyk, A., Warchala, J. (2020). Katowicka szkoła socjolingwistyki. Od mikroobserwacji do ujęć dyskursywno-komunikacyjnych. *Socjolingwistyka*, *34*, 23–41.
- Strutyński, J. (red.) (1981). *Bibliografia dialektologii polskiej (do roku 1975 włącznie)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Strutyński, J. (red.) (1986). *Bibliografia dialektologii polskiej (od roku 1976 do roku 1980 włącznie wraz z uzupełnieniami za poprzednie lata)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Strutyński, J. (red.) (1990). *Bibliografia dialektologii polskiej (od roku 1981 do roku 1985 włącznie wraz z uzupełnieniami za poprzednie lata)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Trudgill, P. (2023). Lecture. Sociolinguistics and linguistic value-judgements. (Wykład. Socjolingwistyka a sądy wartościujące w językoznawstwie). W: *Profesor Peter John Trudgill Doktor Honoris Causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II* (s. 39–47, 81–88). Tłum. na język polski: K. Klimkowski, M. Charzyńska-Wojcik, J. Klimek-Grądzka, D. Skórzyński. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.
- Weinsberg, A. (1983). *Językoznawstwo ogólne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wyderka, B. (2010). Gdy dialekt staje się językiem. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, *LV*, 285–292.
- Wyderka, B. (2011). Problemy metodologiczne współczesnej dialektologii. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *67*, 71–85.

- Wyderka, B. (2014). Problemy teoretyczne współczesnej dialektologii. W: M. Rak, K. Sikora (red.), *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia* (s. 13–21). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Zabrocki, L. (1972). Z teorii socjolingwistyki. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 30, 17–25.
- Zagórski, Z. (1991). *O mowie mieszkańców kilkunastu wsi wokół Konina*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.